

характеру, щоправда значну кількість цієї продукції випускають для потреб певного навчального закладу, за межі якого ця продукція часто не потрапляє. Наступна категорія книжок – наукові видання, окрім монографій, що складають орієнтовно половину видань цієї категорії, випускають тези і матеріали різних конференцій, круглих столів, наукові збірники, випуск яких коливається від 100 до 500 примірників. Довідкова література (набори листівок, путівники,

альбоми) – традиційно прибутковий сектор книговиробництва, також є частково представленою у волинських виданнях. Видання публікуються українською мовою.

Загалом «Видавничий барометр показує ясну погоду»⁸⁵, і ми впевнені що саме звертання, пропагування та поширення регіональної історії стане основним аспектом відродження української духовності і сприятиме подальшому процесу українського державотворення.

Василь Марчук (м. Івано-Франківськ)

доктор історичних наук, професор,
кафедри політичних інститутів та процесів,
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
E-mail: vmarchuk@ukr.net

Андрій Королько (м. Івано-Франківськ),

кандидат історичних наук, доцент,
кафедри історії України і методики викладання історії,
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
E-mail: korolko_andr@ukr.net

Цікаве і актуальне науково-популярне видання з історії Закарпаття

Рец. на книгу: Вегеш М. М., Віднянський С. В. *Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу»*. – К. : Парлам. вид-во, 2020. 472 с. + іл., ім. пок. (Серія «Політичні портрети»).

У книзі висвітлюється життєвий шлях і багатогранна діяльність Августина Волошина (1874–1945) – Героя України (2002), президента Карпатської України (1939), видатного культурного, громадсько-політичного і державного діяча, загально визнаного лідера українського національно-культурного напрямку в міжвоєнному Закарпатті, з іменем якого цілком закономірно пов'язують національне відродження закарпатських українців у першій половині ХХ ст. Розповідається про історичні умови формування світогляду, національно-культурної орієнтації та політичних поглядів А. Волошина, його церковно-релігійну, культурно-освітню, педагогічну і громадсько-політичну працю та діяльність на чолі автономного уряду Підкарпатської Русі – Карпатської України і внесок у розбудову карпато-української державності напередодні Другої світової війни, а також про життя в еміграції і останні дні президента Карпатської України, закатованого 75 років тому в радянських в'язницях. Автори акцентують увагу на дискусійних питаннях, пов'язаних насамперед з політичною діяльністю А. Волошина та оцінкою Карпатської України як одного з етапів українського державотворення і феномену української історії.

⁸⁵ Книжковий сад «Надстир'я» (1992–2002). Статті. Історико-краєзнавче видання / упоряд. М. І. Богуш. Луцьк: ВОРВП «Надстир'я», ТЗОВ «Ковельська міська друкарня», 2002. 150 с.

Погоджуємося з тезою авторів, що якщо на малій батьківщині Августина Волошина – в Закарпатті, його ім'я, життєвий шлях і багатогранна діяльність добре відомі землякам, у містах і селах області йому встановлені пам'ятники і меморіальні дошки, його ім'ям названі вулиці, площі, навчальні заклади, обласна просвітянська премія тощо, то в Україні українському читачеві по цей бік Карпат про життя і працю президента Карпатської України, його внесок в загальноукраїнську національно-визвольну справу, на жаль, маловідомі (с. 12). Тому запропонована відомими українськими істориками д.і.н., проф. Миколою Вегешем (Ужгородський національний університет) і д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України Степаном Віднянським (Інститут історії України НАН України) науково-популярна книга мала на меті заповнити цю прогалину в знаннях історії українських земель й України загалом. Книга складається з переднього слова, десяти рівнозначних за обсягом і змістом розділів, після слова та іменного покажчика і є, з нашого погляду, найповнішим на сьогодні виданням про життя і діяльність непересічної постаті в історії Закарпаття й України – Августина Волошина.

У першому розділі (с. 13–89) здійснено загальну характеристику історичних, політичних, економічно-господарських, національно-культурних, соціально-ментальних і міжнародних особливостей розвитку Закарпаття, яка тривалий час не мала офіційної географічної і політичної назви, а відомі в минулому письменники й поети її метафорично називали «Земля без імені» або «Срібна Земля», «Країна раненого брата», «Країна див», «Край з тілом покрайним» тощо. Власне, це смуга українських етнічних земель на південних схилах Карпатських гір від верхів'я річки Тиси до річки Попрад на заході (сучасна Словаччина), а на півночі й сході окреслену гірськими хребтами Карпат.

У другому розділі – «Родина і формування світогляду Августина Волошина» (с. 89–123) – звернуто увагу на родинне оточення та виховання українського діяча. Цікавими є наведені факти про батьків – Івана Волошина та Емілію Зомборі, сестер Олену, Ольгу і Елеонору, рідне село Келечин Волівського округу Марамороської жупи Австро-Угорщини (нині – Міжгірського району Закарпатської області України), де проходило дитинство Августина Волошина (с. 91–99). Виокремлено матеріал про навчання Августина Волошина в ужгородській гімназії з 1883 до

1892 рр. Автори відзначають, що, незважаючи на посилення мадяризації, яка полонила цей навчальний заклад, молодий гімназист не вважав роки навчання в ній втраченими. Августин Волошин за час перебування в гімназії досконало оволодів угорською, а також грецькою, латинською, німецькою, чеською, словацькою, сербською, російською та староболгарською мовами (с. 101). Достатньо багато інформації поміщено про дружину Августина Волошина – Ірину Іванівну Петрик (Волошин) (1878–1936) (с. 103–110), яка активно займалася просвітницькою працею в м. Ужгороді: у 1909 р. разом з сестрою А. Волошина Ольгою відкрила «Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат»; у 1921 р. виступила ініціатором створення «Жіночого Союзу»; у 1933 р. разом з чоловіком передала свій власний будинок під сиротинець та виховувала двадцять двох дітей.

На формування світогляду А. Волошина мав неабиякий вплив президент Чехословацької республіки Т. Масарик, який, на думку авторів, був добре обізнаний зі справами й складною культурною ситуацією в Закарпатті після його приєднання до республіки (с. 111–114). Оригінальним і водночас змістовним є звернення авторів видання і на ще один вектор формування світогляду закарпатського діяча – галицький (с. 114–121). Ще наприкінці XIX ст. А. Волошин кілька разів побував у м. Львові. Цікавий є те, що його шокувала величезна маса українських газет і журналів, що видавалися в Галичині. Користуючись нагодою, він підписався на цілий ряд видань, незважаючи на їхню політичну спрямованість («Галичанин», «Діло», «Свобода» та ін.). У 1920-ті рр. встановилися тісні стосунки між А. Волошином і митрополитом ГКЦ Андреем Шептицьким, який неодноразово бував у Закарпатті й добре знав про релігійну та політичну ситуацію в краї. У книзі детально проаналізоване листування між А. Шептицьким і А. Волошином (с. 119–121).

У третьому розділі – «Початок релігійної та громадсько-політичної діяльності» (с. 123–161) – міститься матеріал про його ставлення щодо мадяризації неугорського населення та церковнослов'янської мови під час богослужінь на території краю. Автори відзначають, що Августин Волошин, як греко-католицький священник, усіма доступними йому засобами відстоював права і свободи автохтонного слов'янського населення Закарпаття та інтереси своєї народної церкви,

боронив традиційний обряд, відігравав важливу роль в акціях збереження церковнослов'янської мови в богослужінні й кирилиці в друкуванні книжок (с. 129).

Зосереджено увагу на видавничій діяльності діяча на початку ХХ ст. (с. 132–135). У 1902 р. в м. Ужгороді виникло акціонерне товариство «УНІО», а при ньому друкарня і книгарня. Власниками «УНІО» були Віктор Камінський і Августин Волошин. Простежена участь А. Волошина у виданні першого українського часопису на Закарпатті – газети «Наука», в якій друкувалися численні матеріали про повсякденне життя закарпатців, засилля лихварів і безземелля селянства, поширювалися знання з різних галузей, зокрема, про культуру землеробства, важливість відкриття й відвідування читалень тощо. Детально охарактеризовано участь А. Волошина як редактора у виданні газети «Свобода» (1922–1938), зміст його публікацій у цьому часописі, які були спрямовані проти радянського режиму та суспільно-політичного устрою, політики колективізації та голоду в СРСР (с. 136–142). Авторами оглядово показано також внесок А. Волошина у виданні низки інших часописів Закарпаття, шкільних підручників, популярних і політичних праць, художніх творів. Проаналізовані окремі праці діяча, спрямовані на захист української мови на Закарпатті в умовах мадяризації та чехізації краю (с. 142–149).

Змістовним є матеріал про вклад А. Волошина у створення та діяльність «Просвіти», «Учительської Громади» та Педагогічного товариства Підкарпатської Русі у міжвоєнний період (с. 150–159). Авторі наголошують, що його можна по-праву вважати першим просвітянином ХХ ст. у Закарпатті. Зокрема, А. Волошину належить велика заслуга у вихованні просвітянських кадрів, залученні до роботи в структурах «Просвіти» учительства, налагодженні тісних взаємин закарпатської і галицької «Просвіти», а також насамперед в тому, що Товариство «Просвіта» стало масовою громадською організацією, яка охоплювала всі здорові сили українців краю і діяльність якої спрямовувалася на популяризацію української культури, збереження рідної мови, утвердження української національної свідомості серед закарпатців.

У четвертому розділі – «Педагогічна та літературна праця» (с. 161–219) – розглянута творча спадщина Августина Волошина. Детально проаналізовані його праці «Педагогіка і дидактика

для учительських семінарій», «О соціальному вихованню», «Педагогічна психологія», «Логіка», «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій». Зауважено, що в його особі українська педагогічна наука мала не тільки визначного педагога, але й методиста, який розробив цілісну систему поглядів на проблемні питання з прикладної методики, загальної дидактики тощо. Аналіз педагогічних праць А. Волошина супроводжуються поданням цікавих спогадів А. Штефана, В. Гренджи-Донського, І. Рогача про його творчий доробок. Авторі резюмують, що незважаючи на те, що пройшло багато десятиріч з часу появи педагогічних праць А. Волошина, його положення та ідеї не втратили своєї актуальності та наукової значимості. Адже в його працях відображена чітка позиція вченого з проблем утвердження української національної ідеї за Карпатами, відродження української національної культури. Гуманістична й демократична спрямованість наукової спадщини А. Волошина як педагога, її соціальна заостреність і об'єктивне тлумачення у річниці оборони духовних устремлінь українського народу – автохтонного населення на території історичного Закарпаття – все це визначило питому вагу плідотворної діяльності цього діяча на ниві української культури (с. 217–218).

У п'ятому розділі – «Політична активність у Чехословацькій республіці» (с. 219–261) – міститься матеріал про політичну діяльність діяча у міжвоєнний період. Наголошується, що ще до розпаду Австро-Угорської монархії А. Волошин дотримувався орієнтації на Україну. На підтвердження цієї тези автори наводять фрагмент спогадів А. Штефана про його зустріч за дорученням А. Волошина в 1915 р. у м. Відні з відомими українськими політичними діячами Є. Петрушевичем, К. Трильовським, Л. Бачинським, С. Смаль-Стоцьким, де говорилося про соборність всіх українських земель (с. 221–222). Звернуто увагу на участь А. Волошина у роботі Центральної Руської Народної Ради, яка була створена в м. Ужгороді 8 травня 1919 р. На її засіданні було прийнято рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії (с. 223–225).

Осібню характеризується процес становлення політичних партій на Закарпатті, який, на думку авторів, був досить хаотичним і зумовлювався деякими особливостями політичного життя у складі Австро-Угорщини, а згодом Угорщини,

а також багатонаціональним складом населення та його слабкою структурованістю, складністю взаємовідносин, політичних та національно-культурних поглядів, притаманних нечисленній і недостатньо розвиненій місцевій інтелігенції, міжконфесійною боротьбою й церковно-політичними відносинами тощо. Не випадково головною відмінністю партійних програм були їхні протилежні національно-культурні орієнтації, зокрема ставлення до мовного питання в Закарпатті, за яким політичні партії поділялися на русинські (автохтонні), проросійські та проукраїнські. Водночас наявність великої кількості партій у Закарпатті в міжвоєнний період, як зазначають автори книги, слід розглядати не тільки як свідчення поляризації суспільства й дезінтеграційний фактор політичного життя, а й як певний показник його демократичності (с. 228–229).

Проаналізовано зміст програм та діяльності низки політичних партій Закарпаття міжвоєнного періоду: Міжнародна соціалістична партія Підкарпатської Русі, Соціал-демократична партія Підкарпатської Русі, «Карпаторусская трудовая партия», Підкарпатський землеробський союз (з 1923 р. – Автономно-землеробський союз), Селянсько-республіканська землеробська партія Підкарпатської Русі, Землеробська автономна партія Підкарпатської Русі, Руська хліборобська (земледільська) партія, на зміну якої в 1924 р. постала Християнсько-народна партія (1924–1938), та ін. (с. 229–241). Саме в роботі останньої активну участь брав її голова А. Волошин. Ідеологічно ХНП була близька до правочентристських партій, а газета «Свобода» стала офіційним друкованим органом партії. Відзначається, що з перших днів існування ця партія рішуче заявила про свою українську національно-культурну орієнтацію і, на думку сучасників, «зробила найбільше для національного відродження Карпатської України» (с. 237–238).

Простежена участь ХНП та інших політичних партій у виборах до чехословацького парламенту в 1925, 1929 і 1939 рр. – Палати депутатів і Сенату Національних Зборів. Аналізується діяльність А. Волошина як депутата чехословацького парламенту (1925–1929). Авторі слушно зауважують, що залучення населення Закарпаття до парламентської системи ЧСР давало змогу місцевим політичним лідерам легально здійснювати діяльність, спрямовану на вирішення тих чи інших проблем краю, набувати молодим партіям, зокрема й ХНП під

орудою А. Волошина, досвіду ведення конкурентної політичної боротьби, авторитету в умовах багатопартійності (с. 246–247). Акцентується увага на зміні політичних орієнтацій низки політичних партій краю в 1930-х рр., посиленні конфронтації між ними, появи реваншистських, проугорських сил і відкритих фашистських організацій, які орієнтувалися на німецьких нацистів. На думку авторів, за таких складних політичних умов у Закарпатті радикалізувався й український політичний рух (с. 253–256). З іншої сторони, загострення політичного життя в Закарпатті, активізації, зокрема, русофільських політичних організацій, зумовило кристалізацію питання консолідації проукраїнських політичних сил. З кінця 1937 р. на шпальтах української крайової періодики розгорнулися дискусії з цього питання, аж до закликів створення єдиної української національної партії. Як наслідок – у квітні 1938 р. заснована Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада (УЦНР) на чолі з Августином Волошином (с. 259).

У вступній частині шостого розділу «Від прем'єр-міністра автономного уряду Підкарпатської Русі до президента самостійної держави – Карпатської України» (с. 261–331) – автори окреслюють проміжок часу другої половини 1938 – початку 1939 рр. тріумфом і водночас трагедією Волошина-політика, коли 26 жовтня 1938 р. він був призначений прем'єр-міністром автономного уряду Підкарпатської Русі, а 15 березня 1939 р. обраний президентом незалежної держави – Карпатської України (с. 263). Охарактеризовано передумови розпаду Чехословацької республіки, яким скористалися закарпатські українці, створюючи власну державність. Авторі підкреслюють, що утворення Карпато-Української держави стало наслідком насамперед цілеспрямованої багаторічної боротьби патріотичних сил краю, зокрема українських політичних сил, очолюваних Августином Волошином. Водночас значний вплив на суспільно-політичні процеси в Європі загалом, Чехословаччині та Карпатській Україні зокрема, справив міжнародний фактор. Короткочасне існування Карпатської України не просто збіглося з гострою політичною кризою в Центрально-Східній Європі напередодні Другої світової війни: це державне утворення багато в чому було породжене саме цією міжнародною кризою, стало одним з її проявів (с. 266).

Звернуто увагу на діяльність створеного у жовтні 1938 р. першого автономного уряду Закарпаття – Раду міністрів Підкарпатської Русі, який очолив лідер русофільського напрямку в краї, голова Автономно-землеробського союзу Андрій Бродій (с. 268–274). А. Волошин ввійшов до складу цього уряду, але водночас продовжував виконувати обов'язки голови УЦНР, яка перебувала в опозиції до прем'єра. Уряд А. Бродія проіснував лише три тижні. 26 жовтня, після ухвали відповідних юридичних інстанцій, уряд ЧСР звільнив із посади прем'єра А. Бродія через відверто проугорську діяльність. Того ж дня новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі урядом ЧСР був призначений Августин Волошин. Наведено багато цікавих свідчень з галицької та зарубіжної газетно-журнальної періодики про його призначення на цю відповідальну посаду (с. 279–281).

Автори виокремлюють чітку українську спрямованість уряду А. Волошина, про що свідчить наведений зміст опублікованої 27 жовтня 1938 р. в газеті «Нова свобода» звернення Української народної ради «До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бессарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали» (с. 277). Детально розглянуто діяльність другого автономного уряду Підкарпатської Русі. Акцентовано увагу на рішенні Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. стосовно втрати частини території Закарпаття (12 % включно з містами Ужгород, Мукачево і Берегово) на користь Угорщини та негативному ставленню до цього А. Волошина. Внаслідок цього відбулася евакуація державних установ і майна з цих територій. Уряд А. Волошина вимушений був у листопаді перенести свою канцелярію з м. Ужгород до м. Хуст, який став столицею автономної Української держави (с. 282–286).

Автори справедливо відзначають, що, незважаючи на наростаючу соціально-економічну і політичну кризу на урізаній території краї (продовольча криза, безробіття, підвищення цін, спекуляція, напади угорських і польських терористів, антиукраїнська пропаганда проугорської «п'ятої колонії», суперечності між чеським урядництвом і місцевим населенням, конфлікти в українському таборі), все ж розбудова Карпато-Української держави розпочалася досить швидкими темпами. Здійснено реорганізацію

Кабінету міністрів Підкарпатської Русі, який складався з чотирьох міністерств, поділених на відділи: внутрішніх справ, шкільництва та народної освіти, юстиції і комунікацій; створені служба безпеки, управління поліції у Хусті, відділ преси і пропаганди; сформована Організація народної оборони – Карпатська Січ. Наголошено, що політичній та пропагандистській роботі уряд А. Волошина надавав особливого значення, що пояснювалося як необхідністю мобілізації зусиль населення краю на розбудову Української держави, так і потребою протидії підіривній діяльності проти неї з боку Угорщини й Польщі, нападам терористів із цих країн на населені пункти Закарпаття, антиукраїнській пропаганді проугорської «п'ятої колонії», а також послабленням напруженості в українсько-чеських відносинах. Проаналізована законотворча діяльність уряду А. Волошина (с. 287–294).

Здійснювалася підтримка з-за меж Закарпаття – створювалися різноманітні «Допомогові комітети», «Національні фонди допомоги Карпатській Україні», організувався збір коштів, медикаментів, продовольства тощо. Автори підкреслюють, що особливу активність та братню солідарність із закарпатцями виявляли українці Галичини, які вбачали в Карпатській Україні провісника цілої соборної України і в розбудову якої теж хотіли зробити свій внесок (с. 297). Зокрема, незважаючи на репресивні заходи польських властей, вони сотнями нелегально переходили польсько-чеський кордон, щоб особисто запропонувати молодій автономній державі свої знання, набутий досвід і свої руки. Дискусійною видається теза авторів книги про те, що багато завдань автономного уряду А. Волошина не вдалося зреалізувати через надмірний радикалізм близького урядового оточення – активних діячів Організації українських націоналістів (ОУН), що прийшли з Галичини (с. 305). Проте погоджуємося з міркуваннями, що зовнішньополітична проницька орієнтація уряду Карпатської України, розрив її зв'язків, насамперед торговельно-економічних, з іншими частинами Чехословацької республіки й загострення українсько-чеських відносин, відмова від пошуку можливих компромісів зі своїми агресивними сусідами – Угорщиною та Польщею, надмірне й невинуватне сподівання на підтримку іззовні, насамперед із боку Німеччини, та допомогу української діаспори теж не сприяли успішному розвитку державотворчих процесів у краї (с. 305–306).

Проаналізована підготовка до проведення на території краю 12 лютого 1939 р. парламентських виборів – Сойму Карпатської України, участі в цьому процесі А. Волошина. Показано напрями діяльності уряду в галузі господарства, освіти, культури (с. 309–318). Охарактеризовано плани гітлерівської Німеччини та її сателіта гортистської Угорщини щодо окупації Карпатської України напередодні проголошення її незалежності (с. 319–322). Хоча А. Волошин та його оточення до останнього вірили, що Німеччина не підтримає Угорщину в окупації краю.

Наприкінці шостого розділу детально висвітлено перебіг засідання Сойму Карпатської України 15 березня 1939 р. (с. 322–324). Таємним голосуванням Сойм обрав президента новоствореної Української держави – Августина Волошина, за якого проголосували всі послы. Сойм також затвердив новий уряд Карпатської України і прийняв два конституційні закони, які визначали форму нового державного утворення і стали важливими державно-політичними актами. Ними підтверджувалося, що Карпатська Україна є незалежною державою – республікою з президентом на чолі, обраним Соймом. Державною мовою Карпатської України проголошувалася українська. Державним прапором затверджувався національний синьо-жовтий прапор, а державним гербом – сполучення крайового герба (ведмідь у лівім червонім колі й чотири сині та три жовті смуги в правому півколі) з національним (тризуб Володимира Великого з хрестом на середньому зубі). Державним гімном Карпатської України оголошувався національний гімн «Ще не вмерла Україна». Сойм уповноважив уряд за згодою президента Карпатської України видавати розпорядження, що матимуть силу закону. Утім, як зазначають автори, президенту й уряду новоствореної незалежної Карпато-Української Республіки так і не судилося приступити до виконання цих ухвал Сойму. Того ж дня, 15 березня 1939 р., угорські війська розпочали загальний наступ на всій території щойно проголошеної Української держави, який, не зважаючи на героїчний збройний опір нечисленних загонів Карпатської Січі, завершився 18 березня її повною окупацією і приєднанням до Угорщини (с. 324).

Дослідники резюмують, що упродовж більш ніж п'яти місяців у Карпатах існувала українська державність двох типів: з 11 жовтня 1938 р. по 14 березня 1939 р. Підкарпатська Русь – Кар-

патська Україна була автономною частиною федеративної (Другої) Чехословацької республіки, а 14–15 березня 1939 р. Карпатська Україна заявила про себе світу як самостійна, незалежна держава. Власне, це стало кульмінаційною точкою українського національного відродження на Закарпатті, завершенням тривалого і складного шляху від «підкарпатських русинів» до «закарпатських українців» (с. 329). Виникнення Карпатської України як держави, за словами авторів, також продемонструвало усьому світові, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом зі своїми братами у Великій Україні. Із знищенням Карпатської України й окупацією краю завершилася політична кар'єра й активна політична діяльність президента Карпатської України Августина Волошина. Він, разом зі своїм урядом, вимушений був залишити Хуст, перейти румунський кордон і опинитися в еміграції, де повністю присвятив себе педагогічній роботі (с. 330).

На початку сьомого розділу – «В еміграції» (с. 331–351) – міститься цікавий матеріал, опрацьований на базі архівних справ українських, російських і румунських архівів, тогочасної газетної періодики та спогадів, про перебування А. Волошина в Румунії, Югославії, Австрії, Німеччині та Чехії (с. 333–336). Після нетривалих поневірянь європейськими країнами, у травні 1939 р. Августин Волошин опиняється в м. Празі, де залишився й жив постійно до свого арешту радянськими спецслужбами 20 травня 1945 р. Автори вважають, що вибір для проживання Волошином у столиці Чехії в переддень та в роки Другої світової війни був не випадковим. На відміну від урядів більшості європейських держав, уряд ЧСР надавав великого значення підтримці демократичного іміджу своєї молодій держави у світі і, зокрема, зайняв особливу позицію щодо проблеми біженців із Росії, розв'язуючи її відповідно до зовнішньополітичних пріоритетів ЧСР. Зокрема, на думку авторів, він сприйняв російську та українську еміграції як важливий політичний і культурний фактор розвитку зв'язків із цими демократичними в майбутньому країнами, враховуючи традиційні русофільські настрої великої частини чехословацького суспільства, а також конкретні господарські інтереси країни. Українська еміграція була в міжвоєнні роки однією з найчисленніших у ЧСР. Причому переважна більшість була політичними емігрантами, з явною перевагою націо-

нально свідомої інтелігенції та учнівської, студентської молоді, у зв'язку з чим Чехословаччина, зокрема Прага, стала на той час одним із центрів українського культурного, наукового й навіть громадсько-політичного життя та практично до 1945 р. залишалася одним із найбільших і найактивніших осередків української еміграції в Європі (с. 337, 340–341).

Охарактеризовано празький період життя А. Волошина (1939–1945) (с. 342–350). Він займався викладацькою діяльністю, пройшовши непростий творчий шлях від професора педагогіки й декана філософського факультету (1939–1940) до ректора Українського вільного університету. Під час гітлерівської окупації Чехословаччини Український вільний університет був значно обмежений у правах і діяльності й підпорядкований ректорові німецького Карлового університету. Авторами вказується, що викладаючи в УВУ, професор Волошин плідно займався літературною діяльністю, також приділяв багато уваги залученню українських дітей у школи, гімназії.

У восьмому розділі – «Ув'язнення і смерть президента Карпатської України» (с. 351–371) – розкрито останні місяці життя А. Волошина. Опираючись на матеріали слідчої справи і спогади, автори відзначають, що вперше А. Волошина заарештовано радянськими органами НКВС 11 травня 1945 року. Проте через деякий час відпустили. Вдруге він був затриманий слідчим головного управління Смерш 15 травня. Через деякий час А. Волошина перевезли до м. Москви і помістили в одну з камер-одиночок Лефортовської тюрми. Детально описано матеріали допитів та останні дні його життя у в'язниці (с. 360–367). Наприкінці розділу поміщений повний текст оригінального за своєю змістовою наповненістю «Заповіту» президента Карпатської України Августина Івановича Волошина, який він написав 19 серпня 1944 р. в м. Празі (с. 367–370).

У дев'ятому розділі – «Августин Волошин у спогадах сучасників» (с. 371–425) – охарактеризовані праці відомих і маловідомих діячів про президента Карпатської України. Вказується, що одним із перших авторів життєпису вченого був відомий український письменник та історик літературного процесу Володимир Бірчак, який з нагоди 50-річчя та 25-річчя творчої праці Августина Волошина у 1924 р. опублікував книгу. Друга розвідка В. Бірчака – це мемуари про події на Карпатській Україні в кінці 1930-х рр. У додатку до першої книги В. Бірчака був також

поміщений нарис про А. Волошина керівника Педагогічного товариства в Закарпатті 1920–1930-х рр. Павла Яцка (с. 374–377). Авторами проаналізовані публікації найближчих соратників А. Волошина – Михайла Бращайка, Дмитра Поповича, А. Аліськевича, В. Лара (с. 377–378).

Після окупації Карпатської України військами гортистської Угорщини її захисники емігрували за кордон, де видали спогади про події кінця 1930-х рр. За кордоном перші спогади з'явилися вже в 1939–1940-х рр. Дослідники зазначають, що піонерами в цьому відношенні стали автори збірника «Карпатська Україна в боротьбі», який побачив світ у м. Відні в 1939 р. До книги увійшли мемуари С. Росохи, Ю. Химинця, О. Кандиби (Ольжича), Л. Кріса, А. Дада, С. Сулятицького, М. Кульчицької, Г. Яворенка, І. Рогача, О. Волянського, М. Чумалівського, О. Свободи, Н. Романенка, І. Чучки, В. Поштака, Г. Голоти, І. Гуцала, М. Самчукової, М. Чирського, С. Вівчара та січовика, який заховався під криптонімом «Д. Р.». Детально охарактеризовані відомості про Августина Волошина, опубліковані у мемуарах письменника, журналіста й громадсько-політичного діяча Михайла Бажанського (с. 380–384), який брав активну участь у державотворчих процесах у Карпатській Україні, та керівника культурної референтури ОУН Олега Кандиби (Ольжича) (с. 384–387).

Автори виокремлюють творчу спадщину Василя Гренджі-Донського, якому, як і більшості будівничих незалежної Карпато-Української держави, вдалося вижити за часів гортистської окупації Закарпаття і уникнути сталінських таборів ГУЛАГу. Особливо цінними є його щоденник, спомини та унікальні історико-біографічні нариси про багатогранну діяльність і життєвий шлях майбутнього політичного лідера закарпатських українців, зокрема, «Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату», «Короткий життєпис державного секретаря о. Августина Волошина», «Отець д-р. Августин Волошин» (с. 387–392).

З-поміж праць, виданих за кордоном, заслуговують на особливу увагу праці мемуарного характеру Августина Штефана, з-під пера якого вийшли дві змістовні книги та десятки статей (с. 393–396). Авторі наголошують, що А. Штефан був найталановитішим учнем і продовжувачем А. Волошина у справі освіти та виховання (с. 393). Він написав змістовну біографію А. Волошина, в якій докладно простежив етапні

моменти життєвого й творчого шляху Волошина як педагога і громадського діяча. Численні статті мемуарного характеру про Августина Волошина написали також П. Кукурудза, А. Кущинський, В. Лар, П. Стерчо, С. Яковенко. Зокрема, внесок А. Волошина у розвиток закарпатського театру описав Юрій Августин Шерегій (с. 396–398).

Авторами детально описано зміст спогадів про Августина Волошина і Карпатську Україну Вікентія Шандора, який в 1939 р. виконував відповідальні обов'язки представника українського уряду в м. Празі (с. 398–404). Відзначається, що А. Волошин повністю довіряв В. Шандору, а тому не дивно, що в спогадах останнього містяться такі факти, які важко знайти у спогадах інших діячів національно-визвольного руху 1920–1930-х рр. у Закарпатті (с. 399).

У поле зору авторів потрапили спогади провідника Крайової езекутиви ОУН у 1932–1940 рр. Юлія Химинця та головнокомандувача обороною Карпатської України полковника Сергія Єфремова (с. 409–414). Спогади останнього містять цікаві свідчення про діяльність А. Волошина 14–15 березня 1939 р., про які раніше дослідники мало знали (с. 411–414).

Окремі аспекти історії Карпатської України та діяльності А. Волошина знайшли своє відображення у спогадах А. Кущинського, С. Клочурака, В. Маркуся, М. Папа, М. Химинець, М. Ігнатишин-Логуш, Є. Мацяха. Спогади про А. Волошина опублікували М. Бандусяк, Г. Блестів-Корж, М. Вайда, В. Герзанич, А. Дад, А. Кущинський, В. Лар, М. Могорита, Ф. Сас, А. Штефан та ін. Оцінку діяльності членів ОУН в Карпатській Україні зробив С. Ленкавський (с. 416–417). Багато відомостей про події 1938–1939 рр. в Закарпатті містяться на сторінках оригінальної у всіх відношеннях книги «Одноденна держава» англійського спостерігача Майкла Вінча (с. 418).

Автори торкнулися вивчення спогадів колишніх вихованців Августина Волошина, зокрема тих, якими особисто піклувалося подружжя президента Карпатської України. Про А. Волошина згадували Е. Шутяк, С. Кишко, О. Кишко, А. Ігнат, А. Субота, А. Халахан, В. Василюха, Є. Худин, О. Ганич, Ю. Шанта (с. 419–423).

Важко не погодитися з підсумковим міркуванням авторів, що спогади очевидців дають можливість з'ясувати позицію А. Волошина стосовно українсько-чеських відносин, Карпатської Січі, суперечностей в українському таборі тощо. Однак, як зазначають дослідники, мемуаристи

дотримуються різних думок. Одні (В. Шандор, А. Штефан, І. Сарвадій) вважають, що опозиція в українському таборі стосовно уряду А. Волошина завдала тільки шкоди визвольним змаганням закарпатських українців. Інші (С. Росоха, Ю. Химинець) – дотримуються думки, що молоді радикально настроєні закарпатські націоналісти у спілці з деякими членами ОУН випереджували своїх старших і поміркованих колег з уряду, зокрема у питанні проголошення незалежності (с. 424).

Останній десятий розділ – «Августин Волошин і Карпатська Україна в усній народній творчості та художній літературі» (с. 425–457). Автори, використовуючи зібрані відомим українським фольклористом і літературознавцем Іваном Хлантою пісні, легенди, перекази, бувальщини та літературні твори про Карпатську Україну, помістили цікаві народні свідчення про А. Волошина та його оточення. Серед них – народні пісні «Ой к жовтні в тридцять восьмим (почалося нове життя)», «Та ходила раз до Хуста», «Волошин – наш батько рідний», «В тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятому році», «Там над Хустом ворон кричить», «Заспіваймо про руїну», «Пісня січових стрільців», «Карпатські січовики» (автор Яр Славутич) та ін. (с. 429–435)

Карпатську Україну відвідали відомі українські письменники і митці О. Олесь, С. Черкасенко, У. Самчук, Ю. Горліс-Горський, Є. Маланюк, М. Аркас, М. Михалевич та ін. Перебуваючи у м. Хуст, Олександр Олесь написав невеличку збірку поезій «Цвіте трояндами», присвячену Закарпаттю, а також вірш «Хуст». Часто відвідуючи Закарпаття, Улас Самчук написав знамениту книгу «Репортажі з Карпатської України» (с. 435–437).

Автори відзначають, що хоч А. Волошин був людиною надзвичайною скромною, проте ще за його життя багато знайомих та соратників написали про нього вірші. Зокрема, Ярослава Бандурович написала поезію «Закарпатська Україна», Осип Мускур – «Перший президент», Михайло Качуряк – «Про Закарпатську Січ», Іван Устіянович – «Славний Руси Син» (с. 437–440). Детально проаналізований літературний доробок талановитих письменників Карпатської України Василя Гренджі-Донського, Севастіана Сабола, Юлія Боршоша-Кум'ятського (с. 440–445).

В останній частині розділу дослідники звертають увагу на творчість сучасних українських письменників і поетів, які присвятили свої художні твори історії Карпатської України та

постаті Августина Волошина. Серед них – лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка Петро Скунець, Софія Малильо, Іван Долгош, Мирослав Дочинець, Олександр Гаврош, Сергій Федака (с. 445–456).

У «Післяслові» (с. 457–460) автори оглядово звертають увагу на історіографічний доробок з вивчення досліджуваної проблеми. Відзначається, що перші біографічні нариси про Августина Волошина з'явилися вже за його життя. Їхніми авторами були соратники і численні учні – Володимир Бірчак, Павло Яцко, Августин Штефан, Вікентій Шандор, Василь Гренджа-Донський та багато інших. З возз'єднанням краю з радянською Україною в складі СРСР на багатогранну діяльність А. Волошина було накладено табу. Виняток становили дослідження, які побачили світ за кордоном, їх авторами були П. Стерчо, В. Шандор, А. Пекар, О. Баран, С. Росоха, П. Р. Магочій, В. Косик, В. Маркусь, М. Мушинка, І. Ванат та ін. Проте, за словами авторів, для цих праць характерний дещо односторонній підхід до з'ясування оцінки громадсько-політичної і культурно-освітньої діяльності А. Волошина, зокрема надмірно ідеалізується його постать. Зарубіжні дослідники більшу увагу звертали на політичну діяльність Августина Волошина, особливо на період, коли він був прем'єр-міністром та президентом Карпатської України. Автори підкреслюють, що за останні тридцять років українські історики, педагоги і філологи опублікували близько двох тисяч наукових і науково-популярних праць, в яких простежили життєвий шлях і багатогранну спадщину Августина Волошина. Українськими вченими немало зроблено у напрямі видання бібліографіч-

них покажчиків праць А. Волошина, збірників його вибраних педагогічних і художніх творів. Августин Волошин займає чільне місце на сторінках узагальнювальних праць і енциклопедичних видань, виданих в незалежній Україні.

Завершується видання іменним покажчиком (с. 460–470). Візуально і змістовно доповнює видання ілюстрації, подані у всіх розділах книги. Це старі фотографії учасників вікопомних подій, пожовклі оголошення, афіші, відозви, що будили громадський дух жителів Карпатської України. Вони є важливими історичними джерелами, які значно розширюють візуальний інформаційний ряд, дозволяють збагатити знання рідної історії, активізують у читачів творчу уяву своєрідної присутності. Насамкінець слід наголосити на тому, що незважаючи на науково-популярний формат рецензованого видання, його авторами максимально й критично використані наявні джерела та література з теми, що надає роботі всебічності, наукової аргументованості й об'єктивності. Зокрема, особливість авторської методи наукових студій – кожна висловлена теза обґрунтовується документальними свідченнями, що дозволяє читачеві ґрунтовно вивчати етнополітичні, етнокультурні та етноконфесійні процеси на Закарпатті досліджуваного періоду.

Книга М.М. Вегеша та С.В. Віднянського «Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу» безперечно сприяє вільному й повному сприйняттю історичної ретроспективи людьми різного віку, освітнього та фахового рівня, що обумовлює і значний виховний момент, забезпечуючи можливість кожному не байдужому до минулого своєї країни відчувати неперервність історичного та націєтворчого процесу.